

Introduktion

Klas-Göran Karlsson

I vår nutida värld står de historiska jubileerna som spön i backen. Historiens regelbundna återkomst i jämna årtal, det vill säga det faktum att det är femtio, hundra eller trehundra femtio år sedan något minnesvärt i historien inträffade, tycks frammana något viktigt i vår tid. Det är förvisso inte något nytt att historiska händelser tillmäts stor sentida betydelse. Historien behöver sina nedslag, milstolpar och gränsmärken i tid och rum för att fylla sin grundfunktion att orientera och ge mening. Vi tycks ha ett närmast existentiellt behov av att kunna urskilja sådant som trotsar tidens tand och går igen. Icke desto mindre verkar vi just nu särskilt upptagna av att jublera. Det framstår därmed också som vetenskapligt intressant att förklara och förstå varför det är så, och mera allmänt vilka drivkrafter och mekanismer som finns bakom historiska jubileer.

Det finns olika slags jämna år. Ett slag är de jämna århundradena, 1500, 1900 eller 2000, som närmast framstår som objektivt jämna för alla oss som har den kristna tideräkningen som grund. Men detta temanummer handlar inte i första hand om dem. I stället rör tematiken de årtal och datum som vi i efterhandsperspektiv gör jämna, återkommande och värda att uppmärksamma utifrån vår sentida horisont. Vi är med dagens konstruktivistiska vetenskapsyn överens om att historien inte har sina egna inneboende *highlights*, utan att det är just eftervärlden som konstruerar och gör bruk av olika slags märkesår. Men de flesta av oss instämmer nog också i att vi inte utför detta helt och hållet på fri hand, utan att både historien som sådan och de kulturella, politiska och sociala sammanhang som konstruktionsarbetet utförs i sätter gränser. Hur dessa begränsningar skall analyseras är vi däremot mindre eniga om. Därför ligger detta temanummer i tiden.

I år, 2017, är det hundra år sedan den ryska revolutionen, mitt under det pågående första världskriget, kulminerade i två maktskiften. Den första skedde i mars, då en borgerlig provisorisk regering tog makten, som den snart tvingades dela med radikala arbetar- och soldatråd i ett "dubbelvälde". Den andra ägde rum i november, då bolsjevikerna genomförde det maktövertagande i Ryssland som skulle bli utgångspunkten för det kommunistiska Sovjetunionen. I Sovjetunionen var det som med den gamla tideräkningen blev "Oktober" redan 1918 en helig och magisk dag, fylld med ritualer, och det kommer att bli spännande att följa hur Vladimir Putins Ryssland kommer att förhålla

Klas-Göran Karlsson är verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: klas-goran.karlsson@hist.lu.se

sig till dessa händelser. Kommer det att bli ett jubileum, en åminnelse, ett högtidlighållande och ett firande? Eller snarare en belastning för en regim som inte längre ser kommunismen som sin värdegrund? Gennadij Zjuganov och hans ryska kommunistiska parti kommer med säkerhet att celebrera hundraårsdagen av "Oktoberrevolutionen" med högtidliga tal och klassiska slagord, men finns det några vänstergrupper kvar i Sverige som kommer att göra dem sällskap?

I både geografisk och saklig förbindelse med de revolutionära händelserna i Petrograd utropades den självständiga nationalstaten Finland i slutet av 1917. Finland fyller alltså hundra år 2017 och kommer att både högtidlighålla och fira detta rejält, inte minst för att det historiska jubileum som väntar året därpå, 1918, avser det finska inbördeskriget. Om detta finns det i Finland ännu efter hundra år mycket olika och konfliktfyllda uppfattningar. Frågan om det var ett frihetskrig eller ett klasskrig kommer att dela Finland och sannolikt minska iveren att jublera, åtminstone på nationell, både "vit" och "röd" basis. I USA är det i år ett sekel sedan landet inträdde i och fick en avgörande betydelse för första världskriget. Alla dessa exempel visar att både årets och de senaste årens många jubileumsmakare står i djup tacksamhetsskuld till första världskriget, urkatastrofen, som ännu lämnar betydande spår i vår värld, många av dem mycket allvarligare än historiska jubileer (Karlsson 2014).

Historiska jubileer innebär ofta ett mer allmänt och officiellt tilltal för att påminna om vad som uppfattas som gränssättande, förenande händelser i historien som vi fortfarande anses stå i förbindelse med. De kan emellertid också ha ett mer direkt politiskt budskap. Det politiska historiebruket är metaforiskt och komparativt på ett ofta enkelt och slagkraftigt sätt: X är som Y. Förändringar och likheter tonas ned, medan kontinuiteter och likheter framhävs. Att det har gått ett jämnt antal sedan en händelse som uppfattas som en oförrätt eller en tragedi ägde rum kan tjäna syftet att påminna om att den situation som då fanns ännu inte är löst, eller till och med har förvärrats. Historiebruket är då inte bara politiskt utan även moraliskt, inriktat på att väcka indignation och, i förlängningen, att förändra till det bättre. Det är mindre vanligt att situationen är den motsatta, att jubileet fäster uppmärksamhet på att situationer faktiskt har förbättrats eller konflikter lösts sedan deras ursprung.

Jubileer kan således bli tillfällen för samhällskritik. Dagen då jag skriver dessa rader har tidningen en artikel av två skribenter, en svensk-kurdisk och en svensk-turkisk, om mordet exakt tio år tidigare på den armenisk-turkiske journalisten Hrant Dink i Istanbul. Denne hade engagerat sig i det långvariga turkiska förnekandet av folk mordet på armenierna i Turkiets föregångarstat Osmanska riket, mitt under det brinnande första världskriget, och i den allmänna bristen på yttrandefrihet i det moderna Turkiet. Skribenternas jubileumsbudskap är att vi inte får glömma Hrant Dink och vad han stod för, eftersom "klappjakten på armenier, kurder och syrianer/assyrier i dagens Turkiet

påminner om dagarna före det stora folkmordet på kristna, vilket krävde 1.3 miljoner liv 1915 och som västvärlden såg men då höll tyst om” (Baksi & Kuseyri 2017).

Historiska jubileer följer sällan en traditionell historievetenskaplig logik, om man med det menar att historien skall erbjuda rötter, ursprung och utvecklingar till sentida problem och konflikter. Första världskriget, med dess historiska roll som utgångspunkt för efterföljande oroshärdar i Mellanöstern, i Kaukasusområdet, på Balkan och på Nordirland, ter sig ändå som ett undantag. Men att Finland blev en självständig stat den 6 december 1917 är inget som aktivt bidrar till att förklara nutida finländska samhällsproblem. Det historiskt väsentliga brukar sällan definieras utifrån de jämna åren. Jubileumstänkandet är ofta svårt att förena med orsak-verkan-analyser, och ännu mer med de långa linjernas perspektiv. Historia som vetenskap bygger traditionellt på att kronologin oemotståndligt löper framåt, som en evig förändringsprocess, och inte stannar upp vid årtal som råkar vara jämna. De flesta historiker skulle nog definiera sådana ”facit” till historien som ligger i att det var ett sekel sedan något hände som artificiella.

De historiska jubileernas logik bör hellre beskrivas som medial, politisk och kulturell. Det lär finnas ett begrepp som heter jubileumsjournalistik. Fördelen med en sådan är inte minst att tidningsredaktioner slipper jaga oförutsägbara och resurskrävande dagsfärska nyheter utan kan planera för en kommande hundraårsdag i lugn och ro, med minnesartiklar för att recapitulera historien. Det skall inte förnekas att mediala jubileumsreflektioner kan rymma både nya informationer och kritiska analyser, men det hör nog till undantagen. Från andra hållet, läsarnas, kan man föreställa sig att det, i en värld som rymmer terrorism, miljökatastrofer och allmän otrygghet, kan upplevas som behagligt att luta sig tillbaka mot något där utgången är både given och regelbundet återkommande.

Den politiska logiken har naturligen ett maktperspektiv. Ibland kan det vara tämligen svåridentifierat och till och med förvirrande, som när det under 2000-talet har utropats ”märkesår” i Norden som antagligen är tänkta att skapa en känsla av sammanhållning, men genom att skilsmässor mellan Sverige och Norge 1905 och mellan Sverige och Finland 1809 har uppmärksamats. ”Logik” är måhända inte rätta ordet för att beskriva en sådan jubileumstänke. Det finns emellertid gott om exempel på historiska jubileer som har ett mycket mer direkt, skarpeggat och konfliktfyllt budskap, med mål att till exempel rättfärdiga innehav av ett specifikt territorium, förankra en sentida maktposition, skylta över historiska misstag eller legitimera ett konkret politiskt utspel genom hänvisning till ett historiskt mönster som klart framträder i jubileets regelbundenhet.

Den kulturella logiken, till sist, rör föreställningar om att det existerar en tradition eller en historisk värdegrund som anses behöva föras över från

generation till generation eller från en tid till en annan, antingen för att bevara normer och identiteter som anses värdefulla eller tvärtom för att förändra dem. Det historiska jubileet blir då antingen en situation då denna kultur upprepas, konsolideras och förstärks, eller ett tillfälle till en omförhandling av den, utifrån nya villkor.

Det bör allra sist också tillfogas att det finns en human- och samhällsvetenskap som inte dömer ut historiska jubileer, utan tvärtom ser dem som legitima och fruktbara undersökningsobjekt. Det är forskare som, i spåren av den så kallade kulturella vändningen, har intresserat sig för hur erfarenheter, minnen, berättelser, historiebuk och kulturarv gör historien meningsbärande och levande för en senare tid. Omsatt till historiska jubileer innebär detta att forskaren bör ta utgångspunkt både i den historia som jubileras och det samhälle som jubilerar. Om man vill förstå de historiska jubileernas vetenskapliga logik är det två perspektiv som står i centrum. Ett har att göra med makt och skulle kunna kallas historiepolitiskt. Historiepolitik rör den politiska kampen om historien, om vem som har privilegiet att formulera dess innehåll och form, dess frågor och problem, och som kan dra nytta av den för legitimerande syften. Det andra perspektivet är orienterat mot kultur och skulle därför kunna beskrivas som historiekulturellt. Historiekulturen är den arena på vilken ett samhälle bestämmer vilken historia som är värd att lära in och lära ut, forska om, ställa ut, arkivera, celebrera, debattera eller överhuvudtaget kommunicera, och vilken historia som inte är det. I historiekulturen ingår rimligen också de historiska artefakterna, som i vårt fall är de skrifter, tal, monument och musikstycken som beledsagar de historiska jubileerna och som jubileumsforskare kan studera.

I anslutning till denna analytiska distinktion kan man urskilja två i grunden olika sätt att analysera historiska jubileer. Det första har en instrumentell, närmast funktionell prägel i det att jubileer ses som specifika aktörers representation och bruk av en specifik historia för att tillfredsställa specifika behov och intressen, ofta kopplade just till makt och legitimitet. Sådant studeras med fördel prospektivt, från intentioner och planer till de faktiska jubileumsceremonierna och deras resultat. Det andra grundperspektivet är snarare hermeneutiskt i det att jubileumshistorier, och vi med dem, är inskrivna i historiekulturella mönster som ofta är mycket äldre än vad vi själva är. När vi väljer jubileumshistorier, är de med detta perspektiv redan valda, genom tradition och kultur. Sådant studeras bäst retrospektivt, utifrån att de jubilerande blickar tillbaka i historien i sökandet efter det jubileumsvärda. Reinhart Koselleck (2000) har talat om tidsskikt, *Zeitschichten*, som han ser som resultat av människors bearbetning av sina tidserfarenheter, i jakten på mönster och regelbundenheter som återkommer och överlever från ett tidsskikt till ett annat och därmed representerar kontinuitet och identitet i tillvaron. Detta sökande är alltså utifrån ett historiekulturellt perspektiv varken spontant eller godtyckligt.

Forskare med detta perspektiv måste gräva djupt i de kulturskikt som bär upp det jubilerande samhället. De två grundperspektiven bör studeras tillsammans, eftersom de är beroende av varandra och verkar ömsesidigt förstärkande.

Som historiepolitiska och historiekulturella företeelser har historiska jubileer varit starkt nationellt förankrade. Det som har jubilerats har hämtats från den nationella historiens fatabur, och de som jubilerat har tillhört samma nation. En förändring är utan tvekan på gång, vilket visas av att förintelsens minnesdag den 27 januari, den dag 1945 då Auschwitz befriades av Röda arméns framryckande trupper, har blivit ett historiskt jubileum som högtidlighålls i många länder. Frågan hur inter- och transnationella historiska jubileer skall analyseras, när de lämnar det hävdvunna nationella politiska och kulturella landskapet, är komplex. Med tanke på hur europeiska politiker som en aspekt av en europeisk kulturell integration har kunnat samlas kring en påstått gemensam historia om nazisternas folkmord på judarna ter sig den historiepolitiska uppgiften som hanterlig. Däremot finns det större historiekulturella utmaningar; när förintelsehistorien förs in i olika nationella historiekulturer som den länge har hållits utanför genomgår den betydande förändringar, samtidigt som de nationella historiekulturerna omvänt förvandlas när förintelsehistorien blir en del av dem (Karlsson 2010: 291ff). Hur ser det globala historiska jubileet ut?

Artiklarna

Detta temanummer har en betydande räckvidd. I den inledande artikeln fördjupar Klas-Göran Karlsson den mer generella analys av vårt stora nutida intresse för historiska jubileer som redan inledningsvis har anknutits till. Grundfrågan är varför samhällen och stater med jubileets regelbundenhet vänder sig till historien, eller undviker att göra det. Svaret som ges är pluralistiskt: historiska jubileer drivs av många och olikartade bevekelsegrunder och mekanismer. Artikeln blir samtidigt en reflektion om mer grundläggande historiekulturella och historiepolitiska frågor om vad historia, särskilt de jämna årens, är och gör.

Anne-Marie Leander Touatis, Lovisa Brännstedts och Henrik Gerdings artikel har det dubbla syftet att analysera de historiska jubileernas antika ursprung och rötter, och att diskutera jubileernas förutsättningar och uttryck i den förkristna Medelhavsvärlden, i de egyptiska, grekiska, judiska och romerska traditionerna. Det finns drag i jubileumstänkandet som förbinder de olika traditionerna och tiderna, men det finns också skillnader dem emellan. Det framgår tydligt att det antika jubileumsfirandet kulminerade i kejsardömet Rom.

Med utgångspunkt från det 350-årsjubileum som Lunds universitet i skrivande stund firar reflekterar Anders Jarlert med hjälp av ett antal jubileumsskrifter och med nedslag i både 1868 och 1968 över universitetsfirandets både historiska och nutida förutsättningar. Till 2017 års nya villkor hör att jubileet

är knutet till inte bara till tradition och kultur, utan också till innovation och varumärke. Till de mer kontinuerliga dragen hör ett lundensiskt firande som både är provinsialt och öppnar sig mot världen.

Det amerikanska inbördeskriget, ett krig som skördade fler amerikanska dödsoffer än de båda världskrigen tillsammans, är ämnet för Ulf Zanders analys av grunddrag i den amerikanska historie- och jubileumskulturen. Ett framträdande och sammanhållande tema är spänningen mellan å ena sidan den gemensamma och förenande erfarenheten av inbördeskriget, å andra sidan den splittrande grundfråga som var inbördeskrigets viktigaste orsak, slavfrågan i Södern. I sitt kapitel tar Zander ett brett grepp över ämnesområdet genom att inte bara analysera jubileerna som sådana, utan också andra historiekulturella artefakter, som monument och debatter, knutna till dem.

Avslutningsvis analyserar Kristian Gerner hundraårsjubileet av den ryska revolutionen utifrån ett flerhundraårigt, historiekulturellt och hermeneutiskt grundat ryskt och sovjetiskt perspektiv. Han utgår från den nuvarande, stabilitets- och konsensusökande regimens ovilja att uppmärksamma det revolutionära jubileet, fortsätter med att analysera hur nutida ryska och västliga historiker tolkar revolutionens spänningar och motsägelsefullhet, och avslutar med att inplacera revolutionen i ett perspektiv av politisk religion. I Gerners analys blir både revolutionen 1917 och dess spegelbild 2017 till yttringar av en historia och en kultur vars grundmönster tenderar att gå igen och rikta den ryska samhällsutvecklingen bakåt, och inte mot framtiden.

Referenser

- Baksi, Kurdo & Kuseyri, Murat, 2017. "Minoriteter trängda tio år efter mordet på Hrant Dink", *Svenska Dagbladet*, 2017-01-19.
- Karlsson, Klas-Göran, 2010. *Europeiska möten med historien. Historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*. Stockholm: Atlantis.
- Karlsson, Klas-Göran, 2014. *Urkatastrofen. Första världskrigets plats i den moderna historien*. Stockholm: Atlantis.
- Koselleck, Reinhart, 2000. *Zeitschichten. Studien zur Historik mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.